

Метод аналогій у соціально-політичних дослідженнях

Лариса Бойко-Бойчук,
кандидат політичних наук,
науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Кураса НАН України

Транзитивні суспільства, до яких відносять й Україну, прагнуть вибудувати власні моделі організації суспільних відносин. Вибір цієї моделі на таких перехідних (біфуркаційних) етапах стає принципово важливим для подальшої долі суспільства (адже зростає ціна політичної помилки).

Світова політична практика знає два способи реформування країни – або шляхом втілення нової власної моделі, або шляхом запозичення існуючих аналогів. Як аналоги зазвичай використовують ефективно функціонуючі моделі в інших країнах. Наприклад, в Україні запозичують польську модель для впровадження адміністративно-територіальної реформи або ж французьку модель для формування структури органів влади.

У зв'язку з цим постає питання: а що ж є аналогією у соціально-політичній практиці (особливо в умовах реформування)? У пошуках відповіді ми вирішили з'ясувати сутність методу аналогій та дослідити шляхи його використання.

Сутність методу

Грецьким словом „аналогія” (що означає відповідність, подібність) [4, с. 41] або пропорція, співмірність [12, с. 26] позначається подібність предметів та явищ в будь-яких властивостях, ознаках та відношеннях [4, с. 41]. Енциклопедія Ф. Брокгауза й І. Ефрона подає, крім відповідності та подібності, рівність як одне з етимологічних значень терміна [3]. Вперше термін „аналогія” з'явився у школі Піфагора; спочатку він використовувався лише у сфері вивчення відношень між числами у значенні співмірність, пропорція [11, с. 50]. Отже, поняття „аналогія” характеризує такий синонімічний ряд: відповідність, подібність,

пропорція, співмірність, рівність.

Процес пошуку аналогій часто називають аналогізуванням. Наприклад, Л. Юнг, досліджуючи системи підтримки рішення, зорієнтовані на активізацію діяльності правої півкулі мозку, розглядав аналогізування (analogize) як один з модулів правої півкулі (right-brained module) та вказував, що процес пошуку аналогій відбувається шляхом прийняття простих тверджень на вході та продукування інших простих тверджень на виході, кожне з яких семантично пов'язане з вхідними твердженнями [13, с. 33]. Можна зробити припущення, що такою мисленнєвою процедурою, як аналогізування, людство користується з давніх давен (так само, як і процедурами аналізу і синтезу).

Вивчаючи роль і місце аналогії в історії науки, А. Уйюмов дає їй визначення, як одного з типів умовиводу (поряд з індукцією та дедукцією, віднесених до іншої групи), в якому висновок відноситься до іншого предмета, ніж той, про який йдеться у засновку [11, с. 19]. Аналіз умов, за яких виникає необхідність в умовиводах за аналогією, цілей, що ставляться, результатів, до яких ці умовиводи приводять, підвели вченого до формулювання підстав для аналогізування та до виокремлення 51 типу виведення за аналогією в історії точних наук. Серед них, наприклад, субстанційна, що передбачає використання різних конкретних об'єктів як „моделей” Всесвіту (зокрема, порівняння світла з вічно живим вогнем Геракліта) [11, с. 47]; аналогія пропорції, в якій підставою для перенесення відношень з моделі на прототип є тотожність відношень між відповідними елементами систем, що порівнюються [11, с. 51]; аналогія Демокріта, яка передбачає перенесення властивостей з моделі на зразок [11, с. 61] та інші. Називати аналогію типом умовиводу А. Уйюмову, на нашу думку, дозволяє подібність перебігу процесів у Всесвіті.

У цьому контексті виникає запитання: на якій підставі здійснюється пошук аналогій у соціально-політичній практиці та як переноситься інформація з одного об'єкту на інший (інакше – що є точкою відліку?), а саме:

- а) як (за якими критеріями) здійснювати добір аналогу?
- б) що саме (який предмет) переноситься з одного об'єкта на інший?
- в) в який спосіб здійснювати перенесення інформації?

Критерії добору аналогій у соціально-політичній практиці, на нашу думку, можуть впливати із системи цінностей політичного проєктанта (реформатора) соціальних змін; із системи релігійних та етнічних цінностей, що домінують в соціально-політичній системі (для якої здійснюється пошук аналогів); зі спільності принципів, закладених в основу функціонування системи-аналога та системи, що проєктується. На відміну від природничих та технічних наук, в історії розвитку яких А. Уйюмов аналізував предмет та спосіб аналогізування, у науках суспільних критерії добору аналогу є вельми важливим (навіть визначальним)

компонентом у ході пошуку подібного об'єкта.

На підставі критеріїв добору та з врахуванням поставлених політиком цілей і завдань визначається предмет аналогії. Способи перенесення інформації з одного об'єкта на інший у тій чи іншій мірі визначаються методами дослідження. Ці методи, у свою чергу, базуються на використанні аналогій саме як одного з типів умовиводів. Приміром, метод класифікації передбачає виокремлення ознаки (критерію) та пошук за цією ознакою подібних предметів, явищ і процесів, які можна було б віднести до одного (спільного) класу.

За допомогою іншого методу, наприклад, екстраполяції проєктант „продовжує” у майбутнє існуючий тренд розвитку соціально-політичної системи, враховуючи аналогічність її розвитку в майбутньому. У свою чергу, метод порівняння передбачає визначення спільних (аналогічних) ознак, за якими здійснюється аналіз двох чи більше об'єктів.

Серед методів широко вживаних, зокрема, у процесі формулювання проблеми для політики використовується так званий мозковий штурм, зорієнтований на пошук якихось аналогічних рішень проблеми. Перелік методів дослідження, які базуються на використанні аналогії як типу умовиводу, можна продовжувати.

Обмеження методу аналогій впливає з його суті. З одного боку, стислість у переданні думки за допомогою аналогізування дозволяє виокремити та підкреслити певну особливість об'єкта, а з іншого – така стислість є свідомим чи несвідомим спрощенням. „Метафори/моделі/теорії створюють проникнення, або способи бачення, але водночас і способи не-бачення” [8, с. 417].

Важливо враховувати також і необхідність застосування певних груп методів для аналізу різних етапів еволюції системи під час проєктування та прогнозування її розвитку. З цієї точки зору, метод аналогій варто застосовувати на етапі пошуку аналогічних рішень проблеми. Він сприяє генеруванню ідей, стимулюючи творче мислення та підштовхуючи проєктанта до пошуку аналогій в інших наукових галузях та сферах практичної діяльності. Разом з тим, метод не дає готових рішень проблеми чи завдання, які постали перед дослідником, адже не враховує унікальності та специфічності кожної системи.

Використання методу у соціально-політичних дослідженнях

Способи застосування аналогій осмислювалися багатьма дослідниками. Сфери їх використання – від винахідницької діяльності (алгоритм вирішення винахідницьких задач – АВВЗ – Г. Альтшуллера) до політичних технологій (зокрема, так званої протестної інженерії) та до стимулювання творчого процесу (синектика У. Гордона). Аналогіями послуговуються також і для іменування методів та підходів з метою віддзеркалення їх суті та підкреслення особливостей, наприклад, методів

„дерева цілей”, „мозкового штурму”, „месиджу”, а також мережевого, світ-системного та інших підходів.

Важливу роль аналогіям в активізації творчого мислення відводив Г. Альтшуллер – автор теорії вирішення винахідницьких задач (ТВВЗ) (1970-ті рр.). Так, дослідник виокремлював задачі-аналоги як інструмент для пошуку рішення. Пошук аналогій автор АВВЗ пропонував здійснювати за такою послідовністю: а) вивчити сутність задачі, б) сформулювати протиріччя в задачі, в) віднайти задачу-аналог, г) сформулювати протиріччя в задачі-аналогі, д) порівняти протиріччя в задачі та в задачі-аналогі та знайти подібність, е) визначити ідею, завдяки якій було розв’язано протиріччя в задачі-аналогі, є) віднайти шляхи та способи застосування визначеної ідеї для розв’язання протиріччя в задачі [1].

За аналогією відбувався, як вважає більшість політичних експертів, „експорт” кольорових революцій. Важливою є система впізнання аналогів ситуації протесту в минулому. Всі протестні ситуації сьогодні ґрунтуються на минулих спробах, які об’єднує різний ступінь невдачі [9, с. 25]. Для вивчення особливостей інженерії протесту Г. Почепцов часто користується прийомом перенесення, аби охарактеризувати, зокрема, „помаранчеву революцію”: „Якщо проаналізувати ... набір характеристик масової культури, то ми зможемо повністю перенести їх на особливості помаранчевої революції, що говорить про єдиний феномен масової поведінки” [9, с. 132]. Хоча таке твердження політичного експерта доволі дискусійне, автор статті має намір лише проілюструвати високий ступінь „універсальності” методу.

Формалізувати процес постановки та пошуку вирішення проблем за аналогією після Другої світової війни намагався автор синектичної теорії У. Гордон (він же став засновником і керівником консалтингової компанії Sinectics Incorporated). І якщо А. Уйомов як теоретик дослідив структури умовиводів за аналогією, то У. Гордон, проводячи численні практичні дослідження, запропонував для стимулювання творчого процесу чотири типи аналогій – пряму, суб’єктивну, символічну та фантастичну. Американець дійшов висновку, що без цих механізмів ані спроба постановки проблеми, ані спроба її вирішення не будуть успішними [5, с. 5].

Розглянемо гордонівські аналогії. Нижче представлена **таблиця** прикладів аналогій з історії науки та окремо з політичної науки, де приклади наводяться нами лише з метою ілюстрації типів аналогій, а тому підібрані безсистемно та різнопланово – від назв методів та теорій до назв політичних технологій та художніх творів тощо.

Таблиця

Аналогії в історії науки та в політичній науці

Механізми прямої аналогії за У. Гордоном (перший тип у таблиці) ґрунтуються на порівнянні паралельних фактів з різних галузей, зокрема, на пошуку подібності серед природних процесів (у такий спосіб, наприклад, зародилася біоніка). Одним з прикладів використання прямої аналогії є органіцизм, прихильники якого вказують на подібність суспільства до людського організму.

Досліджуючи процес прийняття рішень та ролі в цьому процесі метафор, Д. Вікерс використовує пряму аналогію зі стерновим на кораблі як спосіб регулювання потоку інформації та її опрацювання. „На відміну від інженера, який контролює систему, що з самого початку створена як контрольована, політик втручається у систему, якої він не створював, з обмеженим прагненням зробити її діяльність хоч трохи прийнятнішою чи менш суперечливою до людських цінностей, ніж вона була би без його втручання” [8, с. 313].

У свою чергу, суб’єктивна (personal) аналогія передбачає „входження” в об’єкт шляхом уявлення себе цим об’єктом (див. другий рядок таблиці). Цей тип аналогії можна застосовувати для моделювання подій на зразок „спікеріади” влітку 2006 року. Аналітик, що використовував би такий інструмент проектування та прогнозування поведінки, наприклад, О. Мороза, мав би уявити себе цією особою – змодельовати образ мислення, емоційний стан, спосіб аргументації тієї чи іншої позиції, рівень амбітності, плани на майбутнє, ставлення до опонентів, рівень патріотичності, критерії оцінки під час прийняття рішення тощо. Спроби використання суб’єктивної аналогії для моделювання політичних процесів відобразилися

№	Типи аналогій
1	Пряма
2	Суб’єктивна
3	Символічна
4	Фантастична

свого часу у проекті „ситуаційна кімната президента”.

Третій тип аналогії – символічна – послуговується образами для опису проблеми, що дозволяє досить стисло, а часом і гіпертрофовано, відобразити, скажімо, конкретну функцію об’єкта (приміром, „карусель” на виборах Президента України 2004 року). В таблиці наведено також низку й інших прикладів, зокрема, джерімандерінг, „холодна війна” та „залізна заслона”, чорний PR.

Подібна до символічної фантастична аналогія передбачає порівняння з образами, тільки з фантастичними. В історії політичної науки такі фантастичні образи були представлені в уявленнях утопістів (Т. Мор, Т. Кампанела). Яскраві спроби художнього опису ідеології тоталітарних суспільств з використанням фантастичних образів здійснили Дж. Оруел („1984”) та В. Войнович („Москва 2025”).

Синектичний аналіз, який фактично побудований на використанні аналогій різних типів, В. Данн визначає одним з аналітичних методів конкретизації проблеми в аналізі публічної політики [цит. за 10, с. 328]. Слабким же місцем синектичної теорії, на нашу думку, є нечіткість визначення критерію добору аналогів та шляхів перенесення даних з одного об’єкта на інший. До того ж, виокремлені У. Гордоном чотири типи, на нашу думку, вичерпно не характеризують все розмаїття можливих способів аналогізування.

Окрім синектики, винахідницької діяльності та протестної інженерії методом аналогій як інструментом дослідження послуговуються й інші підходи, зокрема, синергетичний. На думку Г. Ніколіса та І. Пригожина, широке застосування методу аналогій і прототипів необхідне для розуміння поведінки систем зі складною поведінкою, в яких закони еволюції відповідних змінних достеменно не відомі [7, с. 251].

Завдяки перенесенню досягнень однієї науки в інші та пошуку в цих останніх подібних явищ і процесів відбувалась не тільки апробація підходів до нових типів систем (нових об’єктів), але й зміна наукової парадигми („парадигмальне щеплення”). „Захоплені новою парадигмою, вчені отримують засоби дослідження і вивчають нові галузі” [6, с. 124].

Припущення ж про подібність перебігу одних і тих же процесів у системах різного типу підштовхує дослідників до спроб апробації щойно сформованих підходів до нових об’єктів. Саме пошук відповідності та/або подібності та/або рівності (останнє – рідше) є однією з причин „перекошовування” підходів з науки в науку, що особливо стало помітно в останній третині ХХ століття, яка ознаменувалася сплеском міждисциплінарних досліджень.

У якій же спосіб – задамося питанням – здійснювати перенесення нових підходів до соціально-політичних систем? Послуговуватися методом аналогії для інтерпретації й апробації певного підходу до нових об’єктів можна, на нашу думку, за наступним алгоритмом. На першому етапі

дослідження можливостей теоретичного інструментарію доцільно здійснити аналіз категоріально-понятійного апарату, який передбачатиме: а) виокремлення масиву термінів та вивчення розмаїття їх тлумачень; б) пошук подібних понять у науці, яка вивчає досліджуваний тип об'єктів, встановлення відмінностей між двома вказаними групами понять; в) збагачення останніх новими уточненими поняттями з врахуванням особливостей досліджуваного типу об'єктів (зокрема, ми пропонуємо точку біфуркації іменувати фазою /зоною/ біфуркації аби підкреслити тривалість кризових явищ у соціально-політичних системах („жити в часи змін”)) [2].

Другий крок алгоритму застосування методу аналогії для інтерпретації й апробації будь-якого підходу передбачає розгляд особливостей перебігу подібних (до тих, що аналізує підхід) явищ та процесів у досліджуваному типі об'єктів. На цьому етапі а) вивчаються „не помічені” раніше властивості систем (наприклад, новий погляд на явище „самоорганізації” як на спонтанне порядкуутворення під час переходу системи від хаотичного нестійкого стану до стійкого або ж розгляд політичних партій як мереж тощо); б) досліджуються нові аспекти явищ та процесів у системі, виходячи з особливостей їх перебігу в новому типі об'єктів (зокрема, самоорганізація соціальних систем доповнюється здатністю елементів останніх до цілепокладання).

На останньому – третьому – етапі інтерпретації підходу формується послідовність (алгоритм) його застосування для вивченого типу об'єктів, який доповнюється (за необхідністю) іншими методами. Тут розглядаються, крім того, недосліджені можливості підходу, а також його обмеження у використанні для того чи іншого типу систем. Крім того, алгоритм визначає правила аналогізування, даючи відповіді на запитання: а) як можна добирати аналоги (можливі критерії); б) що саме переноситься з нового підходу на досліджуваний тип об'єктів (можливі предмети); в) як здійснюється процес переносу. Зрештою, останній крок алгоритму передбачає надання рекомендацій щодо подальшого застосування підходу.

Висновки

1. Широке використання методу аналогій у науковій і практичній діяльності впливає з універсальних фундаментальних принципів буття.

2. Зі значним ступенем вірогідності можна стверджувати, що широковідоме та вживане (щодо будь-якого методу) твердження, що метод дає старі відповіді на старі запитання, не характеризує метод аналогій, адже його мета – не дати відповідь на запитання або знайти вирішення проблеми, але підштовхнути дослідника чи проектанта соціальних змін до ідей, на яких базувалося розв'язання аналогічних проблем. Як зазначав Г. Альтшуллер, формалізація процесу генерації нових ідей з використанням аналогій дозволяє оминати альтернативний – часто менш

ефективний метод – метод спроб і помилок.

3. Розуміння сутності, шляхів використання методу аналогій та етапів аналізу та/або проектування, на яких його застосування є ефективним, становить важливий фактор успіху не тільки дослідження, але й подальшої „долі” методу – його використання або забуття та дискредитація. Адже метод аналогій варто використовувати на етапі пошуку аналогічних вирішень проблеми.

4. Широке застосування методу аналогій підводить до питання про те, з чим пов'язані неуспішні спроби перенесення й адаптації економічних, політичних, культурних та інших моделей з країни в країну. Варіантів відповіді може бути кілька: або проблема полягає у вадах моделей та невідповідності соціокультурного середовища країни-реципієнта, або ж у некоректному застосуванні методу.

5. Представники суспільних наук можуть поставити собі питання: скільки ж типів аналогій в історії їх наук можна віднайти та які є їх структури (як здійснюється перенесення інформації з моделі на прототип)? Які з них дали поштовх наукам, які сприяли появі нових напрямів, шкіл, теорій тощо? Які з цих аналогій були, зрештою, хибними?

6. Варто поставити й спробувати розв'язати питання про те, чи існують універсальні правила аналогізування (іншими словами – правила реформування) для перенесення моделі з однієї країни в іншу? Розробка таких правил є, на нашу думку, найактуальнішим завданням для України.

І останнє. Якби не існувало методу аналогій, то було б неможливим моделювання – невід'ємний елемент наукового пошуку, а вилучення аналогій з історії науки не тільки значно збіднило б теорії (їх назви та сутність), але й зробило б подекуди незрозумілими наукові здобутки навіть для колег.

Література:

1. **Альтшуллер Г. С.** Алгоритм изобретения // www.altshuller.ru
2. **Бойко-Бойчук Л.** Методика синергетичного аналізу соціально-політичних систем (теоретичний аспект) // Людина і політика. – 2004. – № 5. – С. 92 - 105.
3. **Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А.** Энциклопедический словарь. Т. 1. / Под ред. профессора И. Е. Андреевского. – С.-Пб, 1890. – С. 699. // <http://www.vusnet.ru/biblio/dict.aspx#find>
4. Всемирная энциклопедия: Философия/ Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
5. **Кайков И. К.** Синектика: развитие творческой способности. 1989. Реферат книги **Gordon W. J. J.** Sinectics: The Development of Creative Capacity – New York, 1961. // <http://www.trizland.ru/trizba.php?id=79>

6. **Кун Т.** Структура наукових революцій / Пер. О. Васильєва. – Port-Royal 2001. – 227 с.
7. **Николис Г., Пригожин И.** Познание сложного. Введение: Пер. с англ. – М.: Мир, 1990. – 344 с.
8. **Парсонс В.** Публічна політика: Вступ до теорії й практики аналізу політики: Пер. з англ. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. – 520 с.
9. **Почепцов Г.** Революция.com. Основы протестной инженерии. – М.: Издательство „Европа”, 2005. – 532 с.
10. **Тертичка В.** Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 750 с.
11. **Уемов А. И.** Аналогия в практике научного исследования. – М.: Наука, 1970. – 264 с.
12. **Философский энциклопедический словарь.** Редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 576 с.
13. **Young L.** Right-Brained Decision Support Systems / Summer 1983 / <http://portal.acm.org/citation.cfm?id=1113492&dl=acm&coll=&CFID=15151515&CFTOKEN=6184618>